

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди

Харківське історико-філологічне товариство

Український СВІТ

у наукових парадигмах

Збірник наукових праць

Випуск 1/2014

УДК 811.161.2 + 39 (477)
ББК 81.411.1 + 63.5 (4УКР)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

- **Маленко О. О.**, д-р філол. наук, проф. (Харків)
- (головний редактор);
- **Ворожбіт В. В.**, д-р пед. наук, проф. (Харків);
- **Голобородько К. Ю.**, д-р філол. наук, проф. (Харків)
- **Дорошенко С. І.**, д-р філол. наук, проф. (Харків)
- **Лисиченко Л. А.**, д-р філол. наук, проф. (Харків)
- **Ломакович С. В.**, д-р філол. наук, проф. (Харків)
- **Новиков А. О.**, д-р філол. наук, проф. (Глухів)
- **Борисов В. А.**, канд. філол. наук, доц. (Харків)
- **Піддубна В. В.**, канд. філол. наук, доц. (Харків)
- (заст. головного редактора)
- **Терещенко В. М.**, канд. філол. наук, доц. (Харків)
- **Умрихіна Л. В.**, канд. філол. наук, доц. (Харків)
- **Юр'єва К. А.**, канд. пед. наук, доц. (Харків)
-

РЕЦЕНЗЕНТИ:

- **Нелюба А.М.**, д-р філол. наук, проф., Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна.
- **Сюта Г.М.**, канд. філол. наук, ст. наук. співр., Інститут української мови НАН України

Ухвалила вчена рада Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди
(*протокол №4 від 5 вересня 2014 року*)

У 41 Український світ у наукових парадигмах : Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. — Харків: ХІФТ, 2014. — Вип. 1. — 160 с.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції ДК № 3281 від 18.09.2008.

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди,
вул. Блюхера, 2, м. Харків, Україна, 61168

ISBN 978-966-1630-25-2

© Автори статей, 2014
© Обкладинка У. Мельникова, 2014
© Макет В. Журенко, 2014

УКРАЇНІСТИКА В КОНТЕКСТІ ЧАСУ

Ірина Богданова МОДЕЛЮВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЕТИЧНОЇ КАРТИНИ У ТВОРЧОСТІ ХАРКІВСЬКИХ РОМАНТИКІВ 20–40 РОКІВ XIX СТОЛІТТЯ	90
Володимир Борисов НАУКОВЕ ОСМИСЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЛЮДИНИ В XIX СТ.	93
Лідія Лисиченко, Тетяна Лисиченко РОЛЬ ХАРКІВСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЧНОЇ ШКОЛИ В ЗАПРОВАДЖЕННІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ДЕРЖАВНОЇ В 20–30-ті РОКИ XX СТ.	100
Лілія Петрова-Озель ТРАДИЦІЇ ІНТЕЛЕКТУАЛІЗМУ В УКРАЇНСЬКОМУ ХУДОЖНЬОМУ МОВЛЕННІ (на матеріалі праць О. Г. Муромцевої)	108
Анатолій Новиков З ІСТОРІЇ ОДНОГО ВОДЕВІЛЮ МАРКА КРОПИВНИЦЬКОГО	114

ФІЛОСОФІЯ ОСВІТИ

Наталія Варич СТРАТЕГІЇ ПОШУКІВ КОНСТИТУЮВАННЯ СПРАВЕДЛИВОГО ОСВІТНЬОГО ПОЛЯ УКРАЇНИ	120
Олена Садоха «ПЕРША ЧЕСНОТА» ЯК БАЗОВИЙ ЧИННИК РЕФОРМУВАНЬ В ОСВІТНЬОМУ ПОЛІ УКРАЇНИ	125
Катерина Юр'єва ОСВІТА В РЕАЛІЯХ ПОЛІКУЛЬТУРНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА	131

ЕТНОЛОГІЯ. ЕТНОПЕДАГОГІКА. ЕТНОПСИХОЛОГІЯ

Вікторія Ворожбіт-Горбатюк ВИТОКИ ДУХОВНО-МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ В УКРАЇНІ КРІЗЬ ПРИЗМУ СУПЕРЕЧНОСТЕЙ СУЧАСНОСТІ.	142
Наталія Нестеренко МОДЕЛЮВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ХАРАКТЕРУ В УКРАЇНСЬКОМУ ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНІВ П. ЗАГРЕБЕЛЬНОГО)	147
Тетяна Ходєєва ЕТНОПЕДАГОГІКА В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ: РЕЦЕПЦІЯ НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНОГО ДОСВІДУ В ОСВІТІ Й ВИХОВАННІ	153

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ.	158
---	-----

7. Сумцов М. Ф. Начерк розвитку української літературної мови / М. Ф. Сумцов. — К., 1918. — С. 6 — 16.
8. Тихоненко О. В. Становлення норм офіційно-ділового стилю української мови у 20–30-ті рр. ХХ ст. : монографія / О. В. Тихоненко; Харк. нац. аграр. ун-т ім. В. В. Докучаєва. — Х. : Майдан, 2013. — 179 с.

УДК 811.161.2'373.23

Лілія Петрова-Озель,

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди

ТРАДИЦІЇ ІНТЕЛЕКТУАЛІЗМУ В УКРАЇНСЬКОМУ ХУДОЖНЬОМУ МОВЛЕННІ (НА МАТЕРІАЛІ ПРАЦЬ О. Г. МУРОМЦЕВОЇ)

У статті проаналізована наукова спадщина доктора філологічних наук, професора О. Г. Муромцевої, зокрема аспект, присвячений дослідженню мови художніх текстів ХІХ — початку ХХ ст.; окреслені погляди вченого на проблеми формування інтелектуального потенціалу українського художнього мовлення. У результаті дослідження праць професора О. Г. Муромцевої визначено лексико-семантичні, стилістичні засоби, які вплинули на загальний процес інтелектуального збагачення української літературної мови.

Ключові слова: абстрактна лексика, термінологічна лексика, лексика іншомовного походження, книжні стилі, інтелектуальний потенціал мовотворчості.

В статье анализируется научное наследие доктора филологических наук, профессора О. Г. Муромцевой, в частности аспект, посвященный анализу языка художественных текстов ХІХ — начала ХХ века; представлены взгляды ученого на проблемы формирования интеллектуального потенциала художественной речи. В результате исследования работ профессора О. Г. Муромцевой определены лексико-семантические, стилистические средства, повлиявшие на общий процесс интеллектуального обогащения украинского литературного языка.

Ключевые слова: абстрактная лексика, терминологическая лексика, лексика иностранного происхождения, книжные стили, интеллектуальный потенциал языкового творчества.

The article deals with the scientific heritage of Doctor of Philology, Professor O. G. Muromtseva. The scholar's views on the problems of analysis of belles-lettres language and formation of intellectual potential of the Ukrainian language are outlined in the article. The research of O. G. Muromtseva's works helps to reveal lexico-semantic and stylistic methods which influenced general process of intellectual enrichment of the Ukrainian language.

Key words: belles-lettres language, intellectual potential of the language, lexico-semantic and stylistic methods.

В останні десятиліття в працях, присвячених розгляду художніх текстів, дослідники все частіше звертають увагу на процеси інтелектуалізації української мови, зокрема на посилення інтелектуалізму українського художнього слова.

У зв'язку з цим широко функціонують такі поняття, як «довершені інтелектуальні масиви української літературної мови», «явища інтелектуалізації літературної мови», «інтелектуалізм мовотворчості», «український інтелектуальний контекст», «інтелектуальне поетичне слово» (С. Єрмоленко), «лексика загальноінтелектуального характеру», «загальноінтелектуальна термінологія» (Я. Януш), «інтелектуальний пафос мовотворчості» (Л. Ставицька), «загальний процес інтелектуалізації лірики» (В. Моренець), «інтелектуальна еволюція української мови» (Л. Шевченко), «мова високоінтелектуальна», «інтелектуалізація української літературної мови» (О. Муромцева) та ін.

Спостереження за лексичними процесами дозволяють стверджувати, що останнім часом завдяки розширенню суспільних сфер використання української мови й зростання модусу її присутності в мовному просторі не тільки України, а й поза її межами активізувалися процеси інтелектуалізації української мови, художнього мовлення зокрема. Аналіз інтелектуального потенціалу художніх текстів вимагає виокремлення й детальної характеристики того лексико-стилістичного матеріалу, який дає підстави говорити про художнє мовлення як чинник впливу на розум, свідомість, ерудицію читача.

Обрана тема дозволяє окреслити й схарактеризувати тенденцію до збільшення питомої ваги складників інтелектуального багатства художнього мовлення, осмислення якої стало предметом пильної наукової уваги знаного філолога, авторитетного лінгвіста, доктора філологічних наук, професора О. Г. Муромцевої. Як свідчить аналіз праць, одним із пріоритетів науковця стало узагальнення уявлень про функціонування лексичних одиниць, що інтелектуально збагачують художнє мовлення, а також виявлення їх в ідіолекті авторів різних періодів, простеження прояву цих засобів на різних мовних рівнях.

Дослідженню наукової та громадської діяльності професора Ольги Муромцевої присвячені розвідки В. Калашника («Яскраві сторінки громадської діяльності Ольги Муромцевої»), О. Черемської («Погляд на перспективу: соціолінгвістичні проблеми у висвітленні О. Г. Муромцевої»), В. Ф. Жовтобрюх («Питання культури мови у творчому доробку О. Г. Муромцевої»), О. С. Дьолог («Аналіз ідіостилію Л. Глібова та О. Маковея в працях професора О. Г. Муромцевої») та ін. Вивчення наукової спадщини Ольги Георгіївни Муромцевої щодо розуміння нею традицій інтелектуалізму українського художнього мовлення є новим і ще не розробленим аспектом і, безперечно, потребує подальшого аналізу.

Наукове висвітлення процесів інтелектуалізації української літературної мови обмежувалося тим, що вчені фіксували інтелектуалізм як характерну ознаку літератури ХХ ст., але не визначали конкретних засобів, які створюють основу сучасного інтелектуального мовлення. До певного часу такі засоби не були предметом комплексного та всебічного аналізу як в ідіолекті окремого автора, так і цілої літературної епохи. Отже, виокремлення й характеристика засобів інтелектуалізації художнього мовлення О. Г. Муромцевою в її працях, присвячених аналізу художнього мовлення, становить мету цієї розвідки.

Визначаючи роль і місце Григорія Квітки-Основ'яненка в історії української літературної мови, професор Муромцева поряд із звертанням письменника до невичерпних джерел загальнонародної лексики, яка стала в нього основним елементом зображення, відзначає також потужний характер емоційно-експресивної лексики як одного із найбільш численних складників стилістично маркованих одиниць, використання яких засвідчує «свідоме бажання Г. Квітки довести здатність української мови виражати високі почуття» [1: 16].

Уживання демінутивів у Г. Квітки-Основ'яненка надає колориту урочистості, возвеличення героя, показу його вченості, вищості порівняно з оточенням, формуванню морально-повчального тла твору. У цьому сенсі, на думку дослідниці, не можна обминути вживання іншомовних слів, запозичених з європейських мов, хоча і стилізованих під усне мовлення (*парсона, пачепорт, білет, компанія, карватка, кгарсон, пров'янт, сержант, баталія, мундир, муниція*), які також виводять слововживання за межі суто етнографічного стилю. Архаїчні старокнижні лексеми з метою створення різних відтінків експресії передають свідому настанову героїв продемонструвати власну культуру, освіченість, приналежність до вищого соціального стану, до інтелектуальних кіл суспільства.

Загальна характеристика мовотворчості Марка Вовчка в дослідженнях О. Г. Муромцевої засвідчила творче засвоєння письменницею традицій попередників, майже повне уникнення етнографічних описів, натомість наголос на зображенні соціальних стосунків, майстерне мовне відтворення внутрішньої організації, думок, почуттів, як наслідок, акцент на значній кількості абстрактних слів, запозичених із народної мови або й створених письменницею (*душа, добро, надія, наболівши, наскорбівши, скарги, нарікання, самогризота, жаль, туга*), якими перекинено місток до глибоких соціально-психологічних досліджень Панаса Мирного; уперше в українській прозі добір мовних засобів спрямовано на зображення вищого щабля прагнень людини — до волі, звільнення від кріпацтва, збереження духовного світу, морального обличчя, тобто залучення всього спектру одиниць, що створюють художньо-мовну картину інтелектуального буття етносу.

Зниження питомої ваги просторічної, згрубілої лексики, резюмує дослідниця, покликало за собою використання лексики абстрактної на позначення душевних переживань, філософських роздумів, зокрема стану пригніченості, закоханості, усвідомлення краси природи, самотності, неприкаяності у світі, лексики, що відбиває зміни настрою, називає риси національного характеру та загальнолюдські чесноти (власна гідність, справедливість, стійкість, внутрішня свобода). За визначенням професора Муромцевої, Марко Вовчок подала приклад у пошуках нових словесних засобів, які були б здатні відтворити процеси духовної діяльності людини.

У дослідженнях відзначено, що народна лексика у А. Свидницького поєднується зі словами книжними, ученими, урочистими, зокрема й конструкціями, що відбивають появу в суспільстві постаті українського інтелігента-різничинця. Старослов'янізми, окрім комічного й сатиричного, стають важливим засобом вираження високого й піднесеного. Письменник дав взірець художнього використання професійної лексики — конфесійної й академічної, навчальної, збагатив мову роману «Люборацькі» стійкими виразами і зворотами.

Справжнім провідником інтелектуалізму в XIX ст. О. Г. Муромцева слушно визнає П. Куліша, котрий активно культивує орієнтацію мови на витонченість, подекуди навіть рафінованість, активізацію шарів високої та емоційно-експресивної лексики, добирає кращі народно-розмовні елементи, живу народу мову поєднує із мовою давньої української літератури, на його мові позначається знання європейського літературного процесу з першоджерел [1: 93].

Жанр історичного роману передбачає відповідний добір лексики, зокрема старослов'янізми підкреслюють освіченість, культуру, високі моральні якості героїв, їх соціальний стан, активно засвідчує непоодинокі випадки використання слів іншомовного походження, відомих автору з оригінальної літератури. Письменник-інтелектуал використовує лексику козацької старшини (людей добре

обізнаних не лише з релігійною літературою, писаною старослов'янською мовою, а й з історією греків і римлян, Святим письмом), слова на позначення соціального розшарування, абстрактні назви, історизми та архаїзми [1: 95].

П. Куліш високо цінував попередній (тобто до І. Котляревського) етап української літературної мови. Він не раз підкреслював високу вартість літописів та іншої літературної традиції давньою українською книжною мовою [1: 99]. Мовотворчість П. Куліша засвідчує епічне багатство словникового складу творів, лексичні групи, що передають світоглядні позиції, соціальні симпатії та антипатії, філософські роздуми про сутність життя, активне використання внутрішнього мовлення, як більш глибокого, інтелектуально насиченого, засобів передачі авторської позиції, оцінки.

Намагаючись створити на основі народної мови високоінтелектуальну, таку, яка б дорівнювала мовам високорозвинених народів, П. Куліш своєю творчістю сприяв інтелектуалізації української літературної мови, внісши до неї значну кількість слів з абстрактним значенням, збагативши семантику відомих слів, розширивши їхні фразеологічні зв'язки.

Увесь життєвий і творчий шлях П. Куліша, за слухним визначенням професора Муромцевої, — це подвижницька діяльність в ім'я інтелектуального та духовного поступу українського народу, невтомний пошук на шляху збагачення української літературної мови, розбудови її лексичного складу та виразових можливостей на терені красного письменства і літературної критики, фольклористики й етнографії, історії та історіософії, публіцистики й педагогіки, мовознавства й релігії, журналістики та видавничої справи. Глибокоосвічений Пантелеймон Куліш добре розумів сутність мови, її специфіку, потенційні можливості її інтелектуалізації.

Лексична палітра творів Л. Глібова відзначається оцінною лексикою суспільно-політичного, соціального, морально-етичного характеру, вкрапленнями одиниць публіцистичного, офіційно-ділового мовлення, які автор використовує з метою індивідуалізації.

Різноманітність і багатовекторність епічного мовлення Панаса Мирного засвідчує нові шляхи інтелектуалізації художньої прози. Як наслідок, у дослідженнях О. Г. Муромцевої відзначені особливості інтелектуального стилю письменника, що знайшли реалізацію на різних мовних рівнях.

Серед них як найбільш характерні авторка дослідження «Панас Мирний в історії української літературної мови» називає такі: 1) абстрактні лексеми конкретизуються та набувають характерних рис епохи; 2) стрижневі слова, словесні лейтмотиви презентують концепцію твору; 3) звернення до субстантивованих прикметників як засобу передачі особливостей психіки та менталітету; 4) використання синонімічних рядів для всебічної характеристики дій, вчинків, вдачі, думок і мислення героїв; 5) увага до стилістичних засобів контрасту та антитези, що поживляють мислительну активність читача; 6) уведення «нової лексики», що з'явилась унаслідок суспільних змін, досягнень культури, інтелектуальних надбань епохи; 7) залучення лексики і відтворення особливостей слововживання інтелігенції 60-х років, що з'явилась у період визвольних змагань (*напрямок, народолоубство, учительствувати, недільні школи, жіноча справа*); 8) розширення кола загальноновживаної лексики шляхом введення лексем із побуту міщан, чиновників, купців; 9) використання термінів різних галузей суспільного життя, зокрема увага до музичних; 10) активне творення слів із суфіксами -ість, -ння, -ття, -ддя (*колючість, просторість, розладдя, безпуття, припаданя, пробування*) тощо.

Унаслідок детального аналізу слововживання з'являються цілком логічні висновки про мову Панаса Мирного, що «ввібрала кращі здобутки попередників, стала зразком тактовного і співрозмірного поєднання типових для української літератури фольклорних, розмовних елементів і нових ще для неї рис — включення лексики, фразеології різних станів суспільства, залучення слів абстрактного характеру для змалювання суспільної, психічної та інтелектуальної діяльності людини в цілому» [1: 147].

Відзначаючи універсальність, наукову ерудицію як провідну рису мовної творчості Івана Франка, О. Г. Муромцева називає характерні лексико-стилістичні засоби передачі авторських міркувань, представлення висновків-роздумів, описів психічних станів, соціально-політичних зрушень, з-поміж яких прикметними є: 1) використання слів на позначення адміністративних та політичних інституцій, назв посад, політичних напрямків, особливостей державного устрою і громадсько-політичного життя; 2) уведення мовно-стильових компонентів наукового, публіцистичного, економічного, програмно-політичного, виробничого викладу; 3) художньо-мовне відтворення музичного виконання й зображення впливу музики на слухача; 4) залучення наукової термінології і введення достовірних наукових описів явищ і процесів; 5) групи професійно-виробничої лексики для опису процесів випалювання деревного вугілля, добування нафти, закладання будинку, розвитку сільського господарства; 6) використання лексем, запозичених із церковнослов'янської, польської, румунської, угорської німецької, грецької, латинської мов на тлі визнання пріоритету того типу української літературної мови, що склався на Наддніпрянській Україні; 7) уживання галичанізмів, що згодом стали питомими одиницями української літературної мови (*крок, продукти, чекати, яскравий*) та ін.

Саме цим групам лексики, що створюють інтелектуальне підґрунтя українського літературного мовлення, Ольга Георгіївна присвячує своє дисертаційне дослідження на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук «Семантичні зміни в групі суспільно-політичної лексики української літературної мови другої половини XIX — першої половини XX ст.» (1968), саме ці групи лексики стають предметом детального аналізу в дисертації на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук «Розвиток лексики української літературної мови у другій половині XIX — на початку XX ст.» (1985), саме ці групи лексики стають об'єктом уваги в наукових статтях і тезах: «Розвиток суспільно-політичної лексики сучасної української літературної мови в радянську епоху» (1967), «З історії суспільно-політичної лексики української мови (клас, партія)» (1968), «К вопросу о соотношении общеупотребительной и терминологической лексики» (1970), «Запозичення у сфері суспільно-політичної української термінології» (1980), «Мова публіцистики В. Гнатюка в контексті розвитку публіцистичного стилю української літературної мови кінця XIX — початку XX ст.» (1991), «Конотативна ономастика у творах Івана Багряного» (2006).

Науковому пошуку щодо інтелектуальних складників української літературної мови підпорядкована й частина лексикографічної праці О. Г. Муромцевої, зокрема статті в енциклопедії «Українська мова» (2000): «Англiцизм», «Галичанiзм», «Германiзм», «Західно-українська мовно-літературна практика», «Українсько-німецькі мовні контакти» (у співавторстві з В. В. Скачковою).

Спрямованість на наукове осмислення й ґрунтовний аналіз інтелектуалізму українського літературного, зокрема й художнього мовлення, простежується також у дисертаційних дослідженнях, виконаних під керівництвом О. Г. Муромцевої,

В. В. Скачкової «Німецькі лексичні запозичення в сучасній українській літературній мові» (1990), Л. В. Чурсіної «Словотвірна валентність основ французького походження в сучасній українській літературній мові» (1998), Н. І. Варич «Структура метафори в поезії Б.-І. Антонича» (1998), Л.П. Петрової «Власне ім'я як засіб інтелектуалізації поетичного мовлення (на матеріалі поезій Ліни Костенко)» (2003).

Аналіз праць професора О. Г. Муромцевої, присвячених мовотворчості класиків української літератури ХІХ — початку ХХ ст., засвідчує прагнення з науково-філологічної точки зору осмислити тяглість традиції інтелектуалізму в мовомисленні майстрів українського художнього слова. Вивчення наукових розвідок О. Г. Муромцевої дає підстави зробити висновки про систематизацію вченим уявлень про роль і місце кожного із досліджуваних митців у процесах інтелектуального збагачення українського художнього мовлення.

Проблема виділення, групування, детального аналізу і, як наслідок, створення теоретичного підґрунтя для функціонування поняття «засоби інтелектуалізації художнього мовлення», завжди була в центрі наукової уваги професора О. Г. Муромцевої.

Аналізуючи лексико-семантичні процеси в художніх текстах, науковець визнає, що рівнобіжно з орієнтацією творчості митців на народно-розмовні, фольклорно-етнографічні зразки, характерними ознаками яких є сентиментально-пестливі елементи, емоційно-експресивна, просторічна лексика, схилення до усно-розмовного способу слововживання, викристалізовується інша традиція — виразне тяжіння до передачі філософських, раціонально-логічних, етнічно-ментальних і особистісно значущих думок і почуттів, намагання митців через конкретно-чуттєве висловити абстрактно-розумове, інтелектуальне за допомогою системи специфічних мовних засобів: термінів різних галузей знань, абстрактної, іншомовної лексики, власних імен, неологізмів, архаїчних елементів, оказіоналізмів, уживання елементів старокнижної мови, зокрема старослов'янізмів, суспільно-політичної, економічної лексики, назв різних сфер науки й культури, концептуальних слів, словесних лейтмотивів, книжної лексики, елементів наукового, офіційно-ділового, публіцистичного, конфесійного стилів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Муромцева О. Г.* З історії української літературної мови. Вибрані праці / О. Г. Муромцева. — Х., 2008. — 229 с.
2. *Життєсвіт* Учителя і Друга. Збірник матеріалів ІІІ Муромцевських читань на пошану доктора філологічних наук, професора Муромцевої Ольги Георгіївни (до 75-річчя від дня народження) / Упорядники О. С. Черемська, В. Ф. Жовтобрюх. — Х. : 2013. — С. 63–72.
3. *Муромцева О. Г.* Розвиток лексики української мови в другій половині ХІХ — на початку ХХ ст. / О. Г. Муромцева. — Харків : ХДУ, 1985. — 152 с.